

**КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РЕАБІЛІТАЦІЇ
ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ**

В статті аргументується, що реабілітація дітей з особливими потребами в контексті інклюзивної освіти вимагає впровадження нової філософії ставлення до дітей шляхом ефективного зrealізування комунікативного аспекту змістового наповнення педагогічних технологій

***Ключові слова:** комунікативний аспект, педагогічні технології, реабілітація, діти з особливими потребами, інклюзивна освіта*

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні та культурно-ціннісні запити суспільства істотно підвищують вимоги до удосконалення системи інклюзивної освіти та реабілітації дітей з особливими потребами. Основна мета інклюзивної освіти полягає в удосконаленні підходів ставлення до дітей з особливостями психофізичного розвитку, забезпечення їх конституційних прав і державних гарантій на здобуття якісної освіти, впровадженні педагогічних технологій, які гарантують не лише здобуття ними якісної освіти, а й зrealізування їхньої медичної, соціальної, психолого-педагогічної реабілітації.

На сьогодні існує певна наукова база, сформульовано коло ідей, положень та концепцій у висвітленні проблеми впровадження інноваційних освітніх технологій в контексті інклюзивного підходу та моделей надання спеціальних освітніх послуг для дітей з особливими потребами, в тому числі з інвалідністю. Особливої уваги надається створенню освітньо-розвивального середовища для дітей шляхом забезпечення психолого-педагогічного, медико-соціального супроводу, впровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій, розробці відповідного навчально-методичного змісту навчання і виховання, ефективним формам та методам взаємодії з батьками, підготовці фахівців інклюзивного навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема реабілітації знаходиться в площині міждисциплінарної сфери знань і перебуває на стику

різних дисциплін, вивчається психологією, психіатрією, соціологією, педагогікою, клінічною психологією. Освітні аспекти навчання дітей з особливими потребами, як одного із напрямків інклюзивного навчання, а також пошук ефективних шляхів організації і проведення корекційно-розвивальної роботи з дітьми, які мають особливості психофізичного розвитку, в загальноосвітньому просторі досліджували науковці: В.Засенко, А.Колупаєва, Д. Коноплицька, Н.Корольок, О.Купрєєва, С.Миронова, Г.Мазарська, Ю. Найда, Л. Вавіна, Н. Назарова, Т. Сак, В.Синьов, Н. Софій, О. Таранченко, В. Феоктістова, Л. Шипіцина, Н.Шматко та інші.

Проблемі соціальної реабілітації присвячені праці науковців: Н. Грабовенко, І. Іванової, А. Капської, Л. Коваль, І. Зверєвої, В. Ляшенко, М. Малафєєва, В. Тесленко.

Як предмет наукового пізнання та шляхи успішної оптимізації освіти, педагогічні технології вивчалися В.Безпалько, А.Нісімчук, О.Шпак, Г.Селевко, О.Сисоєвою та ін.. Останнім часом простежується закономірна тенденція до пошуку оптимальних моделей покращення якості освіти загалом, в тому числі й інклюзивної.

Метою статті є обґрунтування специфіки комунікативного аспекту педагогічних технологій в контексті реабілітації дітей з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інклюзивне навчання - це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей [6].

Організація інклюзивної освіти ґрунтується на засадах нормативно-правового забезпечення її організації [1] та визначенні оптимальних шляхів і засобів впровадження, які висвітлені у «Концепції розвитку інклюзивної освіти» [9].

Освітня інтеграція, як зазначає А. Колупаєва, передбачає надання можливості дітям, наприклад, з порушенням психофізичного розвитку, навчатися у звичайних класах (групах) загальноосвітньої школи (дошкільного навчального закладу), при цьому ці діти мають опанувати програму масової або спеціальної школи (дошкільного навчального закладу), їм надаються усталені освітні послуги. Як колективна форма освітньої інтеграції можуть функціонувати спеціальні класи (групи), в яких діти з особливостями психофізичного розвитку здобувають освітній рівень спеціальної школи-інтернату відповідно типу або загальноосвітнього закладу [8].

Аналіз сучасних вітчизняних і зарубіжних педагогічних технологій надає підстав для виокремлення основних шляхів вирішення наявних педагогічних завдань в реабілітації дітей з особливими потребами, а саме: а) створення спеціального освітнього середовища, яке б забезпечувало сучасне соціальне замовлення інклюзивної освіти; б) запровадження особистісно орієнтованих технологій, які сповідуватимуть принципи: цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій, особистісно розвиваючого спілкування, використання співпереживання як психологічного механізму у навчально-виховному процесі; в) ставлення до суб'єктів навчально-виховного процесу як до особистостей, надання умов для їх зростання і самовираження; г) прогнозування шляхів та організаційних форм особистісно спрямованих навчально-виховних

технологій через відповідні концепції та програми; д) формування нової філософії та психологічної культури у ставленні до дітей з особливими потребами, перебудова в системі освіти і суспільстві; е) спільна розробка психолого-педагогічних експериментальних систем розвитку і реалізації пізнавального, продуктивного, творчого потенціалу особистості в дітей з особливими потребами і педагогів, використання і відпрацювання конкретних педагогічних технологій; є) регулювання і корекція спілкування дітей з особливими потребами; ж) допомога і психолого-педагогічна підтримка у вирішенні особистісних, міжособистісних, групових проблемних ситуацій; з) створення системи пізнання і саморозвитку дітей з особливими потребами.

Для цих педагогічних завдань створені і використовуються різні педагогічні технології.

Загалом слово "технологія" у перекладі з грецької означає: 1) «technē»-мистецтво, майстерність, уміння і сукупність засобів обробки; 2) сукупність прийомів, застосованих у будь-якій справі; 3) сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій, надання послуг тощо [10, с.71].

Як зазначає С.Сисоєва, поняття "технологія" у педагогіці розглядається як категорія багатоаспектна, а саме: як раціональний спосіб досягнення свідомо сформульованої освітньої (навчальної, виховної) мети (М.Вулман, І.Лернер, Б.Ліхачов, П.Сікорський, Рада з педагогічної технології Великої Британії); наука (Г.Селевко); педагогічна система (В.Безпалько, С.Сисоєва, Д.Чернилевський); педагогічна діяльність (А.Нісімчук); системно-діяльнісний підхід до освітнього (навчального) процесу (Г.Еллінгтон, І.Кузьміна, П.Мітчелл, Ф.Персиваль, О.Пехота, Ш.Самойленко); система знань (Г.Назарова, В.Онишук, Ю. Гурчанинова, Національний центр програмованого навчання Великої Британії); мистецтво педагога (І.Прокопенко, Н.Тализіна, В.Шепель); засіб оптимізації і модернізації освітнього процесу (Ф.Янушкевич); як процесуальний компонент (складова) освітнього (навчального) процесу (М.Кларин); інтегративний підхід до освіти (П.Мітчелл, Д.Фіни) [12, с.25].

На думку О.Пономаренка, термін «педагогічна технологія» використовувався раніше тільки стосовно навчання, а сама технологія розумілася як навчання за допомогою технічних засобів. У наш час педагогічну технологію розуміють як послідовну, взаємозв'язану систему дій педагога, направлених на рішення педагогічних завдань, або як планомірне і послідовне втілення на практиці заздалегідь спроектованого педагогічного процесу. Таке уявлення про педагогічну технологію припускає: можливість розробки різних вивірених педагогічних технологій фахівцями, що мають високий рівень теоретичної підготовки і багатий практичний досвід; можливість вільного вибору педагогічних технологій відповідно до цілей, можливостей і умов взаємозв'язаної діяльності вчителя і тих, що вчать [13].

Структура педагогічної технології включає: концептуальну основу; змістовну частину навчання та виховання, розвитку учнів (цілі - загальні і конкретні; зміст навчального, виховного, розвивального матеріалу); процесуальну частину - технологічний процес (організацію навчально-виховного процесу; методи і форми навчально-виховної діяльності школярів; методи і форми роботи вчителя; діяльність учителя щодо управління педагогічним процесом; діагностики педагогічного процесу) [12].

Також є підходи, які наближають педагогічні технології до «мистецтва дотику до особистості», науково обґрунтованої дії на дитину в контексті її взаємодії з навколишнім світом (Н.Е. Щуркова і ін.).

Педагогічні технології можуть бути представлені як технології навчання (дидактичні технології), так і технології виховання, що пов'язані із педагогічною майстерністю вчителя.

Основою педагогічних технологій слугує феномен, котрий розкриває смисловий аспект соціальної взаємодії і спілкування, а саме-комунікація.

Латинське за походженням слово «комунікація» має декілька значень: від широко цитованих у психологічній літературі «робити спільним, спілкуватися» до майже незгадуваних у ній «розмовляти з кимось, приєднуватись до когось, оповіщати про власні наміри, миритися з кимось, мати зв'язки, віддавати комусь належне» тощо [5, с.21]. Тому поняття комунікації трактують по-різному: як «фундаментальну ознаку людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємодіяванні людей на основі обміну різного роду інформацією» [15, с.79]; як поняття «взаємодія» та «спілкування» [11].

Згідно з концепцією О. О. Леонтьєва (на засадах теорії діяльності О.М. Леонтьєва), реалізація мети вчителя-комунікатора не зводиться до збагачення «поля значень» учня після наданої в його розпорядження об'єктивної інформації, а до зміни і перебудови «сислового поля» учня [11]. Тому вчитель у роботі з дітьми з особливими потребами повинен не лише забезпечувати функцію трансляції знань, але й майстерно презентуючи інформацію, впливати на розвиток культури, духовності та особистісних новоутворень учнів на засадах основних рис діалогічної взаємодії - відкритості, спонтанності, довіри, співпереживання.

Реабілітація дітей з особливими потребами проходить успішно завдяки педагогічній комунікації вчителя, котра «спричинює і формує смислові утворення (за змістом), знаково-символічні (за формою) і творчі (за функціями свідомості). Вчитель задіяний у процесі формування знань-переживань, які змінюють смислове поле психіки учнів. Образи-враження, які творяться в процесі педагогічного спілкування, є базою внутрішнього досвіду людини і перетворюються на знання, відношення і вчинки молодого людини» [5, 38].

Ефективність процесу навчання у школі, як відомо, визначається великою кількістю психологічних і дидактичних факторів. Особливе значення серед них має чинник, пов'язаний з структурою взаємодії суб'єктів педагогічного впливу. Тому інтерес до різноманітних аспектів проблеми педагогічної комунікації існує і сьогодні, базуючись на роботах відомих дослідників психології і педагогіки: О. Бодальова, В. Кан-Каліка, О. Леонтьєва, А. Реана, С. Мусатова.

В низці експериментальних досліджень на матеріалах середньої школи доведено, що результативність навчання здебільшого залежить від конкретних особливостей структури вербальної взаємодії викладача і учнів [2,5, 7,15].

Ефективність впливу аналізованого механізму педагогічної комунікації на особистісне становлення учнів залежить від реалізації завдань цієї взаємодії, особистості вчителя, його стилю спілкування і індивідуального впливу, сприймання та розуміння один одного, формування взаємостосунків під час навчальної взаємодії, мистецтва його здійснення, ментальності тощо.

Зазначимо, що комунікативний вплив спричинений соціокультурним простором - часом, що містить специфічні культурні форми спілкування, обмін

інформацією між людьми засобами знаків і символів, при якому інформація передається цілеспрямовано, сприймається вибірково, а взаємовплив реалізується відповідно до певних правил та норм. Саме тому ефективним впливом володіє вчитель-комунікатор (ініціатор впливу), використовуючи низку комунікативних психотехнік та індивідуальний вплив.

Сутнісний зміст обміну інформацією - це активний процес, при якому за допомогою системи знаків суб'єкти навчального процесу впливають один на одного задля зміни поведінки, поглядів, стану тощо. Важливою умовою ефективної педагогічної комунікації є: майстерна організація способів організації тексту і риторичних прийомів, володіння основами говоріння і слухання, оперування єдиною, або схожою системою кодифікації та декодифікації інформації, однакове розуміння ситуації. Причинами неадекватної ефективності комунікативного впливу можуть бути: відключення уваги адресата педагогічного діяння (учня), навмисне заниження в своїй уяві авторитету ініціатора впливу (вчителя або учня), стан низької фізичної, психічної активності як адресата, так і ініціатора даного процесу, нерозуміння повідомлення, бар'єри.

Важливу роль у здійсненні такого виду впливу відіграє невербальна комунікація, котра містить оптико-кінетичну та пара-екстралінгвістичну системи, візуальний контакт, організацію простору і часу. Загальна моторика різних частин тіла відображає емоційні реакції людини і слугує необхідним засобом комунікації вчителя. Міміка, жести, пантоміміка, система вокалізації голосу, його якість та діапазон, тональність, включення в мову пауз, сміху, темп мовлення - ці прийоми збільшують семантично значиму інформацію і підкріплюють ефективність методів педагогічної комунікації. Відтак комунікативний механізм полягає у взаємовпливах суб'єктного досвіду людей, які знаходяться в просторовій близькості і мають можливість бачити, слухати, торкатись один одного, легко реалізовувати зворотний зв'язок, що є дуже важливою умовою успішного навчання дітей з особливими потребами.

Комунікація загалом відбувається на взаємопов'язаних трьох рівнях. На першому враховується його інструментальність в процесі обслуговування під час педагогічного впливу (комунікативний механізм). Другий рівень ґрунтується на цілеспрямованому розвитку в процесі комунікативної взаємодії окремих особистісних новоутворень (інтерактивний механізм). Третій розкриває вплив дії цілеспрямованого педагогічного спілкування на саморозвиток і самоактуалізацію учнів. На цьому рівні впливової взаємодії закладено феномен соціалізації, соціальні характеристики налагодження контактів, наслідування загальнолюдського культурного досвіду та духовних й національних цінностей (перцептивний механізм).

В сучасному освітньому процесі педагогічні технології враховують навчальні, психокорекційні та виховні цілі педагога. Тому педагог проектує вплив на: а) становлення особистості, її почуття, переконання, прагнення, уподобання; б) мотиви дитини; в) засоби реалізації цієї спрямованості через знання, способи дій на основі умінь і навичок, стратегії поведінки у нестандартних ситуаціях. Власне тому в сучасній освіті чільне місце займає проблема особливого індивідуального впливу педагога за умов довіри, саморозкриття, духовності. С Біблер, як відомо, писав, що людина може навчати когось життя тільки тоді, коли вона не вчить, не повчає, оскільки вчитель повинен навчати учнів не лише нормативних знань, а й життя, виходити «за межі вчительської ролі» [4].

Психолого-педагогічну реабілітацію можна аналізувати в різноманітних площинах: інтенціональній, операціональній, результативній, статусно-рольовій. В навчальному процесі школи інтенціональний аспект спрямований на реалізацію діагностичної та психокорекційної програм щодо конкретних особистісних змін дитини з особливими потребами. Операціональний - прояснює, яким чином, за допомогою яких засобів-операцій здійснюється впливові діяння. Результативний - характеризується конкретним результатом впливу. Статусно-рольовий торкається відносин між суб'єктами освітньої взаємодії і їх рівності, відкритості, паритетності [2].

Аналізований нами комунікативний аспект спричинює динаміку змін з позицій вище зазначених площин. А саме: інтенціональний аспект впливової комунікації вчителя стосується передбачених змін базового рівня особистості спілкування і діяльності; темпераменту, характеру, емоційної сфери, здібностей; досвіду, знань, навичок, звичок, умінь; спрямованості, світогляду, нормоціннісної та естетичної сфер особистості; установок, диспозицій, ставлень до світу, інших людей і до себе; Операціональний аспект комунікативного механізму спілкування реалізується через формування знань, умінь і навичок пізнання та перетворення світу, їх організацію.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, діти з особливими потребами потребують не лише специфічних методів медичного обстеження, а й психолого-педагогічної реабілітації, основою котрої слугує комунікація, яка містить особливе ставлення і відношення в навчально-виховному процесі, що слід враховувати при впровадженні змістового наповнення педагогічних технологій. Виокремлюючи першу необхідність дітей з особливими потребами у спеціальних пристосуваннях (інвалідних візках, слухових апаратах, допоміжних пристроїв), акцентуємо увагу на налагодженні ефективної діалогічної взаємодії у спілкуванні між вчителем і дитиною з особливими потребами, між нею та іншими дітьми. Слід надати уваги проблемі психолого-педагогічного та інших видів супроводу у реабілітації дітей в інклюзивному навчальному закладі декларує рівень спілкування на засадах співпереживання, довіри, підтримки, створення ситуацій успіху, особливої турботи та особистісного визнання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналіз законодавства України щодо відповідності міжнародним вимогам забезпечення рівних прав у здобутті освіти для дітей з особливими потребами [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.educationinclusive.com/materiali-shho-prisvyacheni-inMvuzivnij/>
2. Балл Г. О. Анализ психологических взаимодействий и его педагогическое значение / Г. О. Балл, М. С. Бургин // Вопросы психологии. - 1994. - № 4. - С. 56-66.
3. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.:Педагогика, 1989. - 190 с.
4. Библер В. С. От наукоучения — к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. - М.: Политиздат, 1991. - 413 с.
5. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : кн. для вчит. / [В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, А. Г. Волинець та ін.]; / за ред. Г. О. Балла, О. В. Киричука, Р. М. Шамелашвілі. - К.: ІЗІН, 1997. - 136 с.
6. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально - методичний посібник/Кол.:авторів: Колупасва А.А., Найда Ю.М., Софій Н.З. та ін. За заг.ред.Даниленко Л.І. - К.:2007. - 128с.

7. Кан-Калик В. А. Учителю об педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. - М. : Образование, 1987. - 159 с.
8. Колупасва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: [монографія] / Алла Анатоліївна Колупасва - К.: «Саміт-Книга», 2009. - 272 с: іл. - [Серія «Інклюзивна освіта»).
9. Концепція розвитку інклюзивної освіти // Наказ МОН України від 01.10.2010 р. № 912 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://flrstedu.org.ua/index.php>.
- Ю. Крупський Я.В. Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій: словник / Я.В.Крупський, В.М.Михалевич.- Вінниця: ВНТУ, 2010.-72 С
- И. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. - М. : Политиздат, 1975. - 304 с.
12. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С.О.Сисоєва, П.М.Воловик, О.І.Кульчицька, Л.С.Сігасва, Я.В.Цехмістер та ін.; За ред. С.О.Сисоєвої. -К.:ВПОЛ, 2001. - 502 с
13. Сисоєво О. Сучасні інноваційні педагогічні технології [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search>
14. Софій Н.З., Найда Ю.М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти /
15. Яноушек Я. Социально-психологические проблемы диалога в процессе сотрудничества между людьми / Я. Яноушек // Психолінгвістика за рубежом / под. ред. К. С. Мамави. - М.: Педагогика, 1972. - 127 с.

REFERENCES:

1. *Analiz zakonodavstva Ukrainy shchodo vidpovidnosti mizhnarodnym vymoham zabezpechennia rivnykh prav u zdobutti osvity dlia ditei z osoblyvymy potrebamy* [Analysis of Ukrainian legislation on compliance with international requirements. Ensuring equal rights in education for children with special needs]. Retrieved from <http://www.educationinclusive.com/materiali-shho-priswacheni-inkluzivnii/>
2. Ball, G. O., & Burgin, M. S. (1994). *Analiz psikhologicheskikh vzaimodeistvii i ego pedagogicheskoe znachenie* [Analysis of psychological interactions and its pedagogical importance]. *Voprosy Psikhologii*, 4, 56-66.
3. Bepalko, V. P. (1989). *Slagaemye pedagogicheskoi tekhnologii* [Constituents of pedagogical technology]. Moscow: Pedagogika.
4. Bibler, V. S. (1991). *Ot naukoucheniia - k logike kultury: dva filosofskikh vedeniia v dvadtsat pervii vek* [From the science to the logic of culture: two philosophical introductions in the twenty-first century]. Moscow: Politizdat
5. Ball H. O., Kyrychuk, O. V., & Shamelashvili, R. M. (Eds.) (1997). *Dialohichna vzaiemodiiia u navchalno-yykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly* [Dialogical interaction in the educational process of a secondary school: book, for teaches]. Kyiv: IZIN.
6. Danylenko, L. I. (Ed.) (2007). *Inklyuzivna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia* [Inclusive school: peculiarities of organization and management]. Kyiv.
7. Kan-Kalik, V. A. (1987). *Uchiteliu ob pedagogicheskom obshchenii* [On pedagogical communication for teacher]. Moscow: Obrazovanie.
8. Kolupaieva, A.A. (2009). *Inklyuzivna osvita: realii ta perspektyyy* [Inclusive education: Realities and prospects]. Kyiv: «Samit-Knyha».
9. Ministry of education of Ukraine. (2010). *Kontseptsiiia rozvytku inklyuzivnoyi osvity* [Conception of the development of inclusive education]. Retrieved from <http://firstedu.org.ua/index.php>.
10. Krupskii, Ya.V. (2010). *Tlumachnyi slovnyk z informatsiino-pedahohichnykh tekhnolohii* [Interpretative dictionary of informational and pedagogical technologies]. Vinnytsia: VNTU.
11. Leontev, A. N. (1975). *Deiatel'nost, soznanie, lichnost* [Activity, consciousness, personality]. Moscow: Politizdat.

12. Sysoieva, S.O. (Ed.) (2001). *Pedahohichni tekhnolohii u neperervnii profesiinii osviti* [Pedagogical technologies in life-long professional education]. Kyiv:VIPOL.

13.Попоратенко, О. (n.d.) *Suchasni innovatsiini pedahshohichni tekhnolohii* [Modern innovative pedagogical technologies]. Retrieved from <https://www.google.com.ua/search>

14.Sofii, N.Z., & Naida, Yu. M. *Kontseptualni aspekty inkluzyvnoi osvity* [Conceptual aspects of inclusive education].

15.Yanoushek, Ya. (1972). Sotsialno-psikhologicheskie problemy dialoga v protsesse sotrudnichestva mezhdru liudmi [Socio-psychological problems of dialogue in the process of cooperation between people]. In *Psikholingvistika za rubezhom*. Moscow: Pcdagogika.

Eleonora Yashchenko. Communicative aspect of pedagogical technologies in rehabilitation of physically disadvantaged children

The article deals with comprehensive argumentation of rehabilitation of physically disadvantaged children within inclusive education, which requires the imposing of new philosophy of relationship to kids by the efficient implementation of communicative aspect of contents of pedagogical technologies.

Key words: *communicative aspect, pedagogical technologies, rehabilitation, physically disadvantaged children, inclusive education*